

ІСТОРІЯ КАРТОГРАФІЇ

УДК 529.09

Дудун Т. В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ КЛАСИФІКАЦІЇ ТОПОНІМІВ

Відображені різні підходи до класифікації топонімів. Наведений аналіз класифікації географічних назв. Обґрунтовані останні класифікаційні схеми топонімів, які були побудовані за морфолого-словотворчим принципом.

Ключові слова: класифікація топонімів, географічні назви.

Актуальність теми. Питання класифікацій будь-чого викликає дуже багато суперечок. Це також відноситься і до топонімічної класифікації. Як будувати класифікації, щоб вони були прості і логічні. Може бути декілька схем поділу географічних назв на категорії в залежності від принципу, який покладений в основу тієї чи іншої класифікації. Створення єдиної універсальної схеми, яка відповідає різнобічним вимогам, є дуже мало ймовірною або неможливою. Інколи зустрічаються в одному переліку назви рік, гір, населених місць, мікротопонімів. Але мікротопоніми можуть бути віднесені і до гір (невеликих), і до малих річок, і до хуторів, виселків тобто населених місць.

Поділ на макро- і мікротопоніми також не виправдовує себе. Що вміщувати в першу категорію. Материки і океани, великі моря і затоки, наприклад Середземноморське, Аравійське, Саргасово і Берінгове моря, Бенгальську і Гвінейську затоку.

Ще більшу дискусію викликає визначення мікротопоніма. Проводились дискусії по визначенню мікротопонімії, але так і не вдалося обмежити точними рамками це визначення. Деякі дослідники вважають назви міських об'єктів – вулиць, площ, провулків – мікротопонімами, інші відмежовують це, виділяючи їх в особливу категорію.

Вклад основного матеріалу. Топонімічні класифікації мають свою історію. Перші спроби поділу географічних назв відносять до XIX століття, коли була відображена їх належність до семантичних категорій і морфологічних груп.

В 1946 р. надрукована класифікаційна схема польського топоніміста професора В.Татицького, яка визвала велику дискусію. Так за його думкою, група назв місцевості складається із підгруп: топографічних; культурних; вихідних; диминутивних (зменшувальних).

Можна зразу ж відмітити, що в переліку не дотриманий принцип класифікації. Поряд не можуть стояти топоніми топографічні і зменшувальні. Топографічні топоніми теж можуть бути виражені в зменшувальній формі. Не зовсім чітко визначені терміни «культурні» або «вихідні» назви.

Професор Л.Л.Гумецька запропонувала просту схему, за якою всі географічні назви поділяються на 4 групи: які не походять від назв осіб; які походять від назв осіб; невизначеного значення; незрозумілого значення.

Останні дві групи важко протипоставити. Можна зустріти і трьохзначний поділ: топографічні назви, назви населених міст, виробничі.

Цікаву класифікацію географічних назв представив професор А.М.Селіщев. За його схемою назви поділяються на: які походять від імен людей і їх прозвищ; від назв людей за родом діяльності; за соціально-майновою ознакою і за положенням; пов'язані з адміністрацією і владою; які відображають етнічний характер населення; які відображають специфіку ландшафту і особливості забудови населених міст; з абстрактним значенням.

Найбільш простим здається поділ географічних назв за об'єктами номінації:

1) ороніми – імена елементів рельєфу, його форм: гір, вершин, рівнин, плато, низовин, впадин тощо;

2) гідроніми – імена річок, озер, морів, океанів, каналів, водосховищ

3) імена рослинних суспільств: лісів, парків, луків тощо;

4) імена населених місць: міст, сіл, селищ, хуторів

5) імена вулиць, площ, провулків, проїздів, мостів в містах, селищах

Ці п'ять великих груп вмщують майже все розмаїття географічних об'єктів, але не всі абсолютно. В яку із цих груп слід, наприклад, віднести імена боліт, солончаків, сухих русел річок, ярів.

Болота можуть бути вміщені в ряд гідронімів, також як і сухі русла і яри. Але з іншої сторони, болота – це своєрідні гідрофільні рослинні асоціації, тому вивчаються ботаніками, а русла і яри елементи рельєфу, якими цікавляться геоморфологи, і які досліджують процеси ерозії.

Класифікація топонімів на п'ять груп має проріхи і в іншому відношенні. Імена річок дуже часто без будь-яких модифікацій переходять в назви населених пунктів. Прикладів дуже багато: річка Москва і місто Москва, озеро Севан і місто Севан в Вірменії.

Крім того за малим виключенням, долина як форма рельєфу повторює назву річки, яка по ній протікає. Тут спостерігається відповідність гідроніма і ороніма. В рідких випадках вони називаються по-різному: по Байдарській долині в Криму протікає річка Чорна, в Дар'яльській улоговині на Північному Кавказі несе свої води річка Терек.

Інша класифікація, яка часто повторюється в різних топонімічних роботах походить із приналежності назв до номінальних слів і антропонімів, до яких вони апелюють. Такий поділ на групи також не ідеальний.

1. *Назви, які подані за будь-якими ознаками рельєфа:* вершина Зубці Ай-Петрі

в Криму, місто П'ятигірськ і Кривий Ріг.

2. *Назви, подані за ознаками водних об'єктів:* річка Красна, місто Жовті Води в Дніпропетровській області, міста і селища міського типу Приморський, Приморськ, Приморське (повторюється в різних місцях).

3. *Фітопоніми, тобто імена, які подані за видами рослин:* селище Лісне, Ракітки (повторюється в різних областях України), місто Дубно в Ровенській області, Сосни, Соснівка, Сосновий (повторюється декілька раз), місто Липецьк і місто Лейпціг (в Німеччині) від назви дерева – липа.

4. *Зоотопоніми, тобто імена, які присвоювались за видами тварин:* селище міського типу Мін-Куш (в перекладі – тисячу пташок) в Киргизії, місто Оленегірськ в Мурманській області і острів Белічий в Охотському морі.

5. *Антропоніми, тобто назви імен, прізвищ і прозвищ людей.*

6. *Виробничі топоніми.* Їх кількість швидко збільшувалася в період будівництва народного господарства в колишньому РС. Вони відображали провідну роль будь-якої галузі виробництва в місті або селищі.

7. *Торгово-транспортні назви.* Вони виникали в різні епохи, але живуть і тепер, постійно збільшуючись в кількості в залежності від будівництва нових доріг, портів, гаваней. Деякі з таких топонімів не потребують пояснень і розкриття їх внутрішнього змісту: Карасубазар (тепер Белогорськ в Криму) – базар на Чорній річці.

За кордоном велика кількість імен приморських міст мають слово порт (порівняємо латинське *portus* – гавань): Портленд, Порт-Саїд, Портсмут. Ім'я античного міста Портус-Гале (нині) Порту стало основою назви країни Португалії.

8. *Соціальні назви.* Ці назви виникли в минулому, вони відображали соціальну структуру населення.

В Африці частина узбережної Гвінейської затоки називається „невольничий берег”.

Зустрічаються і аристократичні топоніми: Царевококшайськ (тепер Йошкар-Ола).

9. *Етніми, тобто географічні назви, які виникли від імен народів, родів.*

10. *Ідеологічні назви.* Дуже широко представлені топоніми за іменами святих і релігійних свят. Церква привнесла в топонімію релігійно-ідеологічний аспект.

Ідеологічною направленістю відмічається і частина колонізаційної топонімії. Виділяють три групи назв: перенесені із метрополій в колонії; які походять від імен королів, міністрів, генералів і адміністраторів колоній; власні колоніальні.

Власне колоніальні топоніми володіють ідеологічною і політичною інформацією.

Але і ця класифікація має проріхи в деяких аспектах. Перед усім вона передбачає знання смислової зміни кожного географічного імені для віднесення його в ту або іншу групу. Але наука далеко не завжди має такі дані. Етимологія мільйонів топонімів залишається невідомою або спірною.

Нерідко, не дивлячись на простоту, важко з впевненістю віднести топонім до визначеної групи.

В основу третьої класифікації покладений історичний принцип. Будь-яка сукупність географічних назв формувалась на протязі часу. В Середземномор'ї або в Індії збереглися топоніми, вік яких нараховує декілька тисячоліть. А в Антарктиді основна маса імен має молодий вік 50-100 років.

Кожна історична епоха несе свої особливості, їх можна прочитати і в топонімії. Так, в період „времен Очакова и покоренья Крыма”, в кінці 18 ст. з'явилася мода присвоювати грецькі імена містам на півдні України і Росії. Тоді появились топоніми, які закінчувалися на *-поль* від грецького поліс – місто: Сімферополь, Севастополь, Ставрополь, Овідіополь, Кастрополь, Григоріополь, Мелітополь.

Історична класифікація визнається деякими дослідниками єдино прийнятною. Її ще можна рахувати **стратиграфічною**, так як вся сума назв складається в колонку горизонтами або шарами, які мають свої „маркувальні” відмінності. В основі такої колонки лежить якийсь німий горизонт, який не піддається визначенню. Це топоніми які живуть і діють, приналежність яких будь-якому визначеному народу або будь-якому датованому часі встановити не можливо. Формування горизонту іде в далеке минуле.

В ряді випадків назви адаптувались місцевими мешканцями відповідно до законів своєї мови. Цікавий і зворотній процес утворення російських і українських назв із місцевих топонімів методом кальки: Семиріччя із Джетису, Біловодське із Аксу.

Географічна наука в цілях систематизації фізико-географічних районів і ландшафтних областей, а також для розрізнення однойменних назв для різних об'єктів пішла шляхом нарощування прикметників і приставок. Так з'явились назви Заалайський хребет, Туркменські Каракум(и), Західний Узбой.

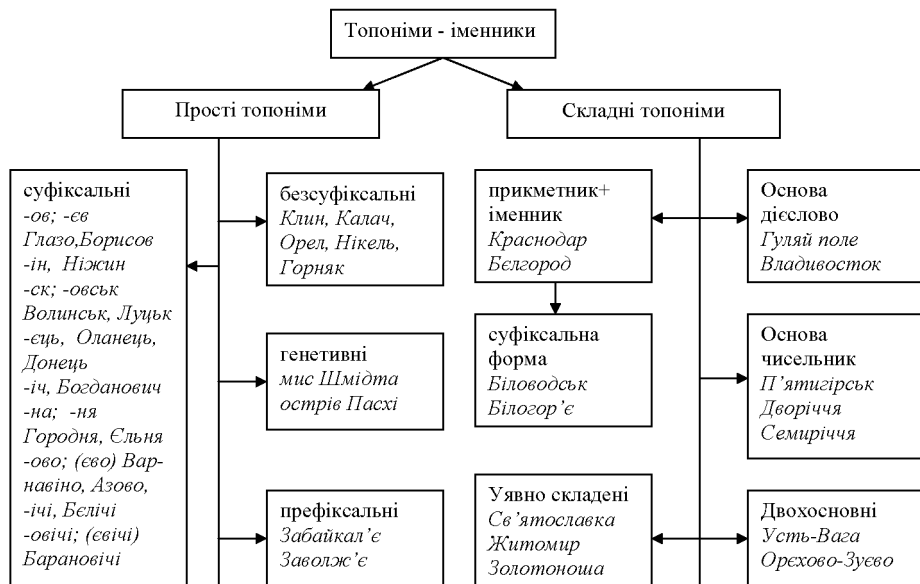
Отже, не тільки нижній стратиграфічний горизонт впливає на горизонт більш верхнього. Останній перетворює старовинні назви, адаптує їх, змінює фонетичну структуру і морфологічний вигляд. Так, ім'я річки Дніпро формувалось через такі форми: Данаприс, Данашер, білоруське Дняпро.

Поділ топонімії будь-якого району, країни на стратиграфічні горизонти потребує їх знання в усіх аспектах: історичному, лінгвістичному і географічному. На жаль, дуже мало країн або районів земного шару можуть бути віднесені до такої категорії.

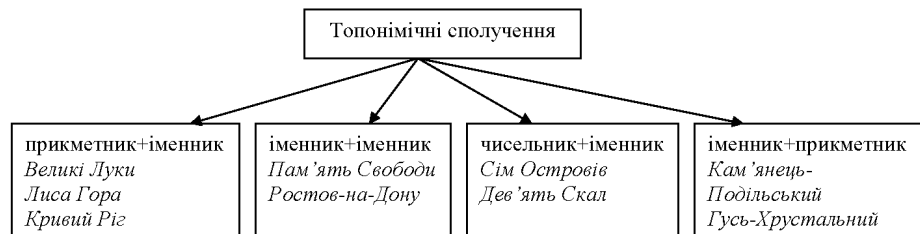
Класифікація за морфологічним і словотворчим складом географічних назв виконана А.В.Суперанською за матеріалами синхронної російської топонімії. Автор абстрагувалась від історичного розрізу етимології і звернула увагу на сучасну морфологію. Її класифікаційна схема наступна (Рис. 1, Рис. 2, Рис. 3).

В наведеній класифікації була зроблена спроба охопити всі можливі моделі і все різнобіччя народних і штучно утворених топонімів, але все різнобіччя топонімів майже неможливо укласти в строгі рамки будь-якої схеми.

В останні роки нову класифікацію запропонував американський вчений Дж.

Рис.1. Класифікація топонімів-іменників

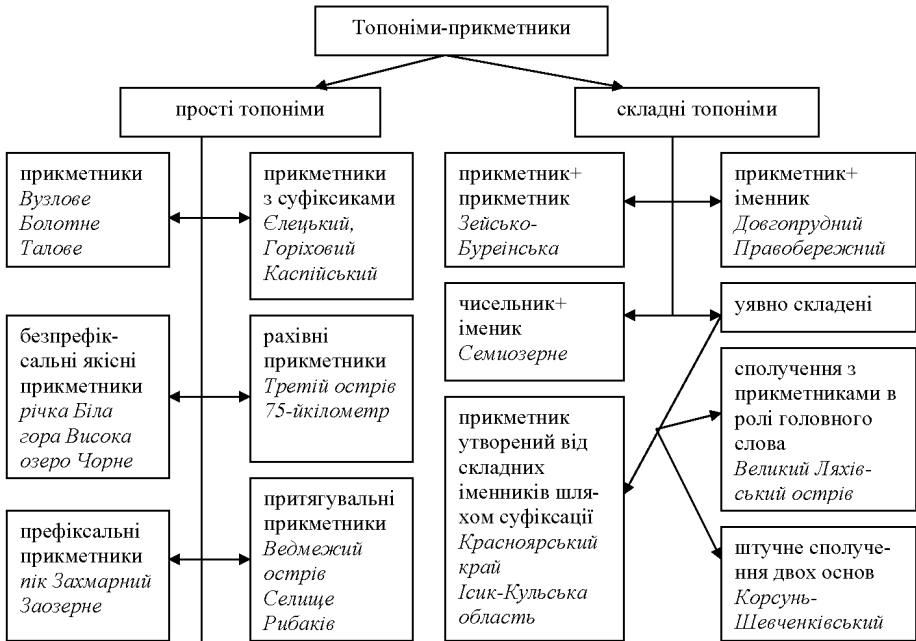
Рис.2. Класифікація топонімічних сполучень

Стюарт. За його уявленням, всі географічні назви можна поділити на: описові; асоціативні; пов'язані з випадками; притягувальні; меморіальні; рекомендовані; народноетимологічні; штучні; помилкові; перенесені.

На думку Дж. Стюарта, все різноманіття топонімів отримує своє місце в такій схемі. Можливо. Але з точки зору логіки і принципів класифікації вона далека від досконалості. Досить вказати, що перенесені назви, нерідко повторюють меморіальні, описові, асоціативні і інші.; меморіальні можуть бути і штучними, а помилкові в ряді випадків – і описовими і асоціативними.

Висновок. Ще раз підтверджується думка про те, що неможливо створити універсальну єдину класифікацію такої складної, багатопланової, живої системи, якою є топонімія будь-якої країни або іншої великої територіальної одиниці.

Яка схема краша, а яка гірша. Неможливо дати визначену і однозначну

Рис. 3. Класифікація топонімів-прикметників

відповідь. Все залежить від поставленого завдання. Нам, картографам ближча і предметніша семантична класифікація поділу за географічними об'єктами, лінгвістам – морфо-словоутворювальна, історикам – стратиграфічна.

Але питання про класифікації має велике значення в практичних топонімічних дослідженнях, в тому числі і регіональних. Будь-яке наукове дослідження передбачає систематизацію матеріалу. А це викликає необхідність поділу його на якісь категорії, групи, розряди, типи, а все це приводить до класифікації.

Отже, зроблений огляд декількох класифікаційних схем, в їх основу яких були покладені різні принципи поділу топонімів, але не вичерпані всі можливі рішення.

Критичний аналіз приведених схем показує наявність недоліків в кожній. В хронологічному аспекті будь-яка топонімічна система і архаїчна і сучасна. В просторі вона і неповторна, і є риси подібності, тому що основні відправні положення номінації географічних об'єктів є одними і тими ж або дуже близькими в усьому світі.

Рецензент – доктор географічних наук, ст. н. співроб. Г. О. Пархоменко

Література:

1. Никонов В.А. Введение в топонимику. М., 1965, 179 с.

2. *Селищев А.М.* Из старой и новой топонимики. – Труды Московского института истории, философии и литературы. 1939, т.5, С.124-174.
3. *Суперанская А.В.* Лингвистическая терминология и прикладная топономастика. М., 1964, С.59-118.
4. *Успенский Л.В.* Загадки топонимики. М., 1973. 269 с.

Т. В. Дудун

ИСТОРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ КЛАССИФИКАЦИИ ТОПОНИМОВ

Отражены разные подходы к классификации топонимов. Приведен анализ классификации географических названий. Обоснованы последние классификационные схемы топонимистов которые были построены по морфолого-словообразовательному принципу.

Ключевые слова: классификация топонимов, географические названия.

T. Dudun

HISTORICAL ANALYSIS OF TOPONIM CLASSIFICATION

The different going is represented near classification of toponymy. The analysis of classification of place-names is resulted. The last classification charts of toponymy graphs are grounded which were built on morphology-word-formation principle.

Key words: classification of toponymy, geographical names.

Надійшла до редакції 18 травня 2010 р.